

Світлана Козиряцька

ФОРМУВАННЯ ВЕБ-КАТАЛОГІВ КОНФЕСІЙНИХ ВИДАНЬ УКРНЕТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано рівень наповнюваності веб-каталогів конфесійними ресурсами, що належать до українського сегмента мережі Інтернет, та подано коротку характеристику деяких з них.

Ключові слова: веб-каталог, Інтернет-видання, медіапростір, конфесія.

В статтє проанализировано степень наполненности веб-каталогов конфессиональными ресурсами, принадлежащими украинскому сегменту Интернет, и представлено краткую характеристику некоторых из них.

Ключевые слова: веб-каталог, Интернет-издание, медиапространство, конфессия.

The article deals with analysis of Web catalogs fullnes by confessional content, which belongs to Ukrainian segment of Internet. The author gives a characteristics for some of Web catalogs.

Key words: Web catalog, Internet publication, media scene, confession.

На сьогодні конфесійний медіасектор Укрнету є досить великим, однак у рамках нашого дослідження ми будемо приділяти увагу формуванню веб-каталогів так званих «традиційних» конфесій, тобто Української церкви Московського патріархату, Української церкви Київського патріархату, Української автокефальної церкви, Української греко-католицької церкви, Римо-католицької церкви в Україні та протестантських громад. Дослідженням їх ресурсів наразі займаються такі українські дослідники: О. Керц, яка вивчає контент інформаційних ресурсів, інтернет-видань Римо-католицької церкви в Україні [1]; О. Тишук, яка порівнює офіційні веб-сайти основних релігійних організацій України та Росії та з'ясовує їх вплив на читацьку аудиторію, враховуючи дизайн, структуру, графічне та текстове наповнення [6]; Т. Різун, О. Рижко, які досліджують католицькі мережеві видання [3–5], та ін. Однак наразі залишається відкритим

питання щодо каталогізації конфесійних видань у Всесвітній мережі, оскільки на сьогодні не існує єдиного, а головне повного реєстру або переліку таких ресурсів.

Мета статті — дослідити веб-каталоги мережі Інтернет з погляду їх наповнюваності конфесійними ресурсами, що належать до українського Інтернет-простору.

З огляду на поставлену мету дослідження нами було проведено моніторинг мережі Інтернет на предмет виявлення переліку конфесійних медіаресурсів. Одразу зауважимо, що, зважаючи на те, що в суспільстві набуває поширення глобалізація, і Інтернет у цьому відіграє не останню роль, у ході дослідження до уваги будемо брати найбільш відомі веб-каталоги, які включають ресурси Укрнету, однак власники яких не обов'язково працюють в українському інформаційному просторі.

Так, найперше розглянемо найвідоміший каталог конфесійних ресурсів «Православне християнство» (<http://www.hristianstvo.ru/>). Це російський сайт, хоча на його головній сторінці зазначено, що це «Каталог православних ресурсів мережі Інтернет» (слід розуміти, що й українського сегмента також).

Тут подано солідний перелік конфесійних Інтернет-ресурсів (сайти єпархій, навчальних закладів, монастирів, храмів, ЗМІ тощо), що належать до українського сегмента мережі Інтернет. Каталог дуже зручний у користуванні (можна обрати мову сайта (всього — 20); містить рейтинг православних сайтів, інформацію про нові надходження за тиждень; на головній сторінці містить назви рубрик і підрубрик із зазначенням у дужках кількості наявних ресурсів; розділи підрубрик анотовані (назва ресурсу, його зміст, належність конфесії, регіон, статус: офіційний / неофіційний, дата додавання в каталог, дата зміни, назва рубрики в якій знаходиться; мова сайта, рейтинг, новинарні стрічки (RSS)); можна здійснювати як звичайний, так і розширений пошук за такими параметрами: єпархія, помісна церква, регіон, країна; задати параметри сайта: офіційна сторінка / неофіційна, особиста сторінка / сторінка організації; наявна гостьова книга, тобто відбувається зворотній зв'язок.

Серед недоліків відзначимо такі: 1) відсутність переходу на українську мову за наявності 20 пропонованих для використання мов сайта; 2) відсутня можливість здійснювати диференційований пошук

(наприклад, тільки газети або тільки журнали чи Інтернет-ресурси) у межах параметрів: «Українська православна церква», «Україна», тобто пошукова система пропонує всі зареєстровані ресурси УПЦ одразу, без розподілу за видами; 3) назви підрубрик не завжди відповідають їх змістовому наповненню. Так, наприклад, підрубрики «Газети», «Журнали» містять розділи, назви яких становлять гіперлінки, які ведуть до сайта того чи іншого ресурсу, однак тут подано гіперлінки не тільки видань, але й навчальних закладів, єпархій, монастирів тощо; 4) відсутня конкретика в назвах розділів й анотаціях до них (наприклад, назва розділу «Амвон: інтернет-журнал Володимир-Волинської єпархії», а в анотації: «електронна версія газети «Волинь православна». Так, з деякими публікаціями, а власне кажучи, лише з окремими статтями останнього видання, дійсно, можна ознайомитися на сайті журналу «Амвон». Тобто «Волинь православна» так само, як і інше видання, гіперлінк якого теж розміщено на сайті цього ж журналу, — «Православна газета» — не є електронною версією у звичному розумінні. Це лише онлайн-партнери Інтернет-журналу. Але в користувачів, необізнаних з такими «тонкощами», неодмінно мають виникнути запитання. Навіть якщо припустити, що веб-ресурс друкованого видання (раптом!!!) у мережі може мати іншу назву, то вид видання (журнал/газета) і спосіб його функціонування (інтернет-журнал/електронна версія) вже спонукають до роздумів; 5) до каталогу включено ресурси, які жодним чином не належать до категорії православних, навіть якщо й містять деякі публікації релігійного змісту (наприклад, запорізьке «новинарне Інтернет-видання «Запорожжє Русь», яке навіть у розділі «Про нас» позиціонує себе як таке, що «спеціалізується на проведенні піар-компаній, складає аналітичні й публіцистичні матеріали, проводить журналістські розслідування». Інший приклад — газета «Антиоранж», яка, судячи з контенту, взагалі має антиукраїнське спрямування (матеріали на кшталт: «Мовна доктрина українців списана у фашистів», «Есесівці як ідеологи української національної держави» тощо); 6) розбіжності між спорідненими підрубриками. Наприклад, якщо для пошуку на сайті обрати тільки газети й журнали, то можна натрапити на таке: підрубрика «Єпархіальні ЗМІ» включає лише три назви: «Світло православ'я», «Амвон» і «Дзвони Волині». Два останні є інтернет-виданнями, однак у рубриці «Православний Інтернет» вони не вказані. Натомість підрубрика «Українська православна церк-

ва» включає, найімовірніше, всі назви газет і журналів, зареєстрованих у каталозі, тоді як у спеціально відведених для них підрубриках «Газети» і «Журнали» деякі назви взагалі не значаться. Крім того, на нашу думку, відсутня логіка у виокремленні деяких підрубрик. Наприклад, рубрика «Православні ЗМІ» містить підрубрики «Газети», «Журнали», «Телебачення», «Радіостанції...», «Єпархіальні ЗМІ». Одразу ж постає цілком логічне запитання: навіщо потрібна остання підрубрика? Хіба єпархіальні ЗМІ — це не газети, журнали або телебачення, а щось інше? Навіть якщо була необхідність диференціювати ресурси для, так би мовити, «звуженого пошуку», то логічно тоді було б виділити й інші підрубрики: «Видання парафій», «Видання дієцезій», «Видання монастирів» тощо; 7) зрідка трапляються повтори одних і тих самих ресурсів. Так, назва «Світло православ'я» та «Православний вигляд» в одному підрозділі повторюються двічі.

Отже, переглянувши рубрики та підрубрики каталогу, було виявлено досить значну кількість конфесійних сайтів (як офіційних так і неофіційних): сайти єпархій, храмів тощо. Власне конфесійних газет і журналів, представлених у мережі Інтернет, у каталозі зареєстровано лише 14.

У підрубриці «Радіостанції, радіопрограми» (рубрика «Православні ЗМІ») не подано жодного ресурсу України, а до підрубрики «Телебачення» помилково включено сайт Запорізької єпархії УПЦ МП (імовірно, через те, що містить відеоматеріали), а також сайт Сіверодонецької єпархії (де подано гіперпосилання на російські телеканали у мережі Інтернет).

Не менш цікавим видається й інший каталог православних ЗМІ (<http://www.orgmedia.ru>). Він також включає ресурси Укрнету і дає змогу здійснювати пошук диференційовано: за країною і типом видання. Однак теж має свої недоліки. Так, якщо в параметрах пошуку задати «Україна» та «Інтернет-ЗМІ», то сайт пропонує лише п'ять ресурсів. При чому це один Інтернет-журнал, три портали й один офіційний сайт УПЦ. Якщо ж задати «Газети», то пошукова система видає загалом 19 ресурсів. Перейшовши за гіперпосиланням до будь-якої газети, можна ознайомитись з її характеристикою, з якої видно, що деякі газети мають свої сайти в мережі Інтернет, однак чомусь до розділу «Інтернет-ЗМІ» не включені. Проводячи пошук за параметром «Журнали», знаходимо десять ресурсів. Так само, як і у випадку

з газетами, деякі видання теж представлені в мережі Інтернет і теж не включені до відповідного розділу. Більше того, одне й те саме видання («Камо грядеши») заявлене і як газета, і як журнал. Цікаво, що в жодному українському каталозі воно не значиться (до нього можна перейти лише за посиланням, розміщеним на сайті видання «Київська Русь»). Крім того, з усього видно, що пропонувані російський каталог оновлюється не систематично, оскільки, наприклад, у ньому згадано журнал «Самарянка», однак адреси цього сайта не зазначено, хоча веб-аналог видання в мережі вже існує.

Що ж стосується Інтернет-радіо й телебачення, то в цьому каталозі православних ЗМІ зареєстровано лише два «телересурси»: телеканал «Глас», телепрограма «Лествица».

На сайті «Центр екстремальної журналістики» (<http://www.cjes.org/>), що належить Спільці журналістів Росії, є «Каталог сайтів ЗМІ», до якого включено назви Інтернет-видань різних країн. Обравши для пошуку розділи «Україна» та «Інтернет-ЗМІ», отримали такі результати: всього 281 сайт. Оскільки для дослідження нас цікавлять конфесійні ресурси Укрнету, то зауважимо, що каталог включає лише видання Української православної церкви Московського патріархату «Дзвони Волині», портал «Православ'є в Україні», інтернет-журнал Церкви євангельських християн-баптистів «Біблія вчить», християнський інформаційний проект «Інтернет-церква», а також видання язичників «Слово оріїв». Тобто каталог є неповним.

Що ж стосується веб-каталогів, які формуються в Україні, то, керуючись думкою української вченої М. Чабаненко, яка стверджує, що каталог, пропонувані сайтом «UaPort» (<http://uaport.net/news/ua/source>), є «одним із лідерів контент-наповнення в українському сегменті веб-мережі» [7, 140], ми проаналізували представленість у ньому конфесійних Інтернет-ресурсів. Моніторинг показав, що рубрика названого каталогу «Інтернет-видання» з конфесійних включає лише журнал «Отрок», натомість, перейшовши до каталогу сайтів, розміщених на цьому ресурсі, і обравши рубрику «Релігія», зауважимо, що сюди включено значно більше назв, при чому це офіційні сайти церков, релігійних організацій, інформаційні портали про життя Церкви, каталоги християнських церков та об'єднань України тощо.

Зважаючи на специфіку нашого дослідження, вважаємо за доцільне спиратися на дані веб-каталогів, які мають безпосередній стосунок

до певних конфесій або сфери релігії, зокрема каталогу Релігійно-інформаційної служби RISU (http://risu.org.ua/ua/index/resources/webcatalog/intro_catalog); каталогу православних ЗМІ на сайті Синодально інформаційно-просвітницького відділу Української православної церкви (<http://festzmi.org/catalog>) та офіційному сайті Української православної церкви (<http://orthodox.org.ua/>); каталогу християнських церков та об'єднань (<http://cerkvi.com/?r=27>); каталогу християнських сайтів, що є складовою Християнської пошукової системи (<http://list.wvjd.ru/dir/?r=91&s=date&page=1>); каталогу, який подано на сайті видання адвентистів — газети «Путь» (<http://www.asd.in.ua/links>); веб-каталогу порталу «Православ'є в Україні» (<http://orthodoxy.org.ua/taxonomy/term/23/3>); каталогу, розміщеного на сайті «Український православний Інтернет» (<http://www.orthodoxy.net.ua/index.php>); каталогу, поданого на сайті «Християнський Інтернет» (<http://uchrist.at.ua/>); каталогу, що є складовою сайту Патріаршого собору Воскресіння Христового в Києві (<http://kyivsobor.ugcc.org.ua/content/view/86/42/>); каталогу християнських Інтернет-ресурсів, поданого на сайті журналу християн віри євангелської «Благовісник» (http://www.blag.org.ua/internet_resursy.html); WWW. Каталог розміщеного на сайті газети «Для тебе» (<http://www.foru.ru/>), а також на дані офіційного веб-сайта УГКЦ, де в розділі «УГКЦ сьогодні» наведено досить детальний реєстр Інтернет-ресурсів Церкви у світі, у тому числі адреси веб-сторінок медіа-ресурсів УГКЦ в Україні (<http://www.ugcc.org.ua/>); дані, які подано на сайті видання Української греко-католицької церкви «Промінь любові» (<http://prominlubovi.narod.ru/links.htm>); дані сайту василіан, на якому розміщено лінки ресурсів, що стосуються УГКЦ (http://www.bazylianie.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=689&lang=uk).

Однак ми так само не можемо стверджувати, що принаймні якась із конфесій має більш-менш повний каталог своїх ресурсів, більше того, деякі рубрики на сайтах хоча й називають себе «каталог», однак є досить бідними за своїм наповненням, щоправда іноді дають посилання на інші сайти своєї конфесії, які мають більш повну базу. Досить часто такі каталоги включають і ресурси Рунету (наприклад, каталог християнських ресурсів, який пропонує Інтернет-газета адвентистів «Путь»). При цьому визначити, чи належить той чи інший медіаресурс до українського Інтернет-простору, буває складно, адже

не у всіх зареєстрованих видань URL сайта знаходиться в зоні домену першого рівня коду країни UA, наявні також домени другого рівня — org, com, які на жодну територіальну належність не вказують, а також домен ru навіть у тих випадках, коли видання є українським, про що може свідчити той факт, що редакції інтернет-версій друкованих видань мають українські адреси або матеріали подано українською мовою. У тих же випадках, коли, наприклад, видання є суто електронною версією і тексти є російськомовними, належність до Укрнету визначається лише за змістом.

При цьому встановити, якій саме церкві або релігійній громаді належить видання, також іноді є непросто, особливо, що стосується протестантів, адже на головній сторінці не завжди зазначається належність конфесії, а публікації протестантських видань здебільшого мають екуменічний характер і відзначаються толерантним ставленням до інших конфесій, тому не містять матеріалів з негативними висловлюваннями стосовно них.

Крім того, в результаті моніторингу мережі Інтернет можна виявити ресурси, які не включені до жодних каталогів, але інші видання містять або гіперпосилання на них, або банери їх сайтів (наприклад, уже згадуваний журнал «Камо грядеши», «Зустріч», газети «Парафіяльний вісник», «Нова зоря», «Кримська світлиця» та ін.).

Одним із найавторитетніших і найбільш відомих релігійних ресурсів в Інтернеті є портал Релігійно-інформаційної служби RISU. Це проект Інституту релігії та суспільства Українського католицького університету, який подає інформацію про всі релігійні течії в Україні. На панелі навігації у розділі «Ресурси» наявна рубрика «Веб-каталог», який складають співробітники служби і який наразі перебуває на стадії оновлення, тому іноді поповнюється новими ресурсами, хоча й не завжди відстежує, чи функціонують та чи оновлюються вже включені до нього. У його характеристиці зазначено, що це «поконфесійний каталог, у якому подано веб-ресурси України та української діаспори». Однак зауважимо, що найменше інформації подано стосовно протестантів. До того ж, якщо в підрубриках, присвячених православним і католикам, існує чіткий розподіл ресурсів, наявних в Інтернеті (епархії, монастирі, братства, навчальні заклади, медіа тощо), то в підрубриках, присвячених протестантам, такий розподіл відсутній. Крім того, зауважимо, що, виходячи з даних каталогу Релігійно-

інформаційної служби, євангельські християни-баптисти, адвентисти Сьомого дня не мають періодичних мережєвих видань, а тільки сайти громад (офіційні та неофіційні), телеканали та радіо, хоча насправді і газети, і журнали досить широко представлені в Інтернеті, що можна виявити в результаті моніторингу. Відзначимо також, що каталог містить дещо розмиту підрубрику «Інші протестанти, між-конфесійні протестантські веб-ресурси», тому належність ресурсу конкретній протестантській громаді можна встановити, лише перейшовши за вказаною електронною адресою. І якщо на головній сторінці сайту видання у підзаголовкових даних або в рубриці «Про нас» (наприклад, «Про газету») вказано, хто є його видавцем; а також якщо це видання включає гіперпосилання на інші ресурси Церкви, то встановити, якій конфесії вони належать, нескладно. Так, наприклад, видавцем уже згаданої газети «Путь» (засновник і редактор — М. Балаклицький) є адвентистська церква. Сайт містить каталог ресурсів, до якого входять й інші електронні видання, які, зрозуміло, так само можна вважати такими, що належать до ЗМІ адвентистів. Хоча каталог церков, до якого можна перейти за гіперпосиланням на сайті газети «Християнин», яка має п'ятидесятницьке спрямування, включає ресурси християн-євангелістів взагалі. На сайті всеукраїнської християнської газети «Разговор», у рубриці «Про нас», зауважено, що над виданням працює команда християн-журналістів, які випускають християнські газети, журнали, книги (видавничий дім «Еммануїл»); їх спрямованість — євангелізація, і на особливостях або відмінностях християнських конфесій вони не акцентують увагу, такі видання є позаконфесійними.

Каталог православних ЗМІ на сайті festzmi.org, який належить Синодально інформаційно-просвітницькому відділу Української православної церкви, включає не тільки Інтернет-ресурси, але й друковані органи і надає можливість проводити пошук диференційовано: за назвою єпархії, статусом ресурсу (офіційний/неофіційний), типом видання (газета, журнал, Інтернет-ресурс тощо) та цільовою аудиторією. Каталог містить ресурси виключно Української православної церкви Московського патріархату, до нього також відсилає і офіційний сайт Української православної церкви в Україні, називаючи його «Веб-каталог УПЦ». Станом на 1.09.2012 р. каталог налічував 417 найменувань. На сьогодні це найбільш повний перелік усіх наяв-

них в УПЦ МП медіапроектів. Однак, незважаючи на його повноту і зручність, він має й деякі недоліки. Зокрема, в характеристиці того чи іншого видання є пункт «Існування в іншому форматі» (як правило, мова йде про Інтернет), однак не у всіх видань це зазначено. Тобто видання вже давно існує в Інтернет-просторі, а зміни до каталогу не внесено (наприклад, «Светілен», «Зазимський благовісник», «Сама-рянка», «Фамилия» тощо).

Каталог християнських церков та об'єднань розміщено на сайті «Церкви.com». Він містить різні рубрики, у тому числі «ЗМІ і медіа», яка включає ресурси як християнської деномінації, так і позаденомінаційні, при чому не тільки України, але й Росії. Є досить зручним у використанні, оскільки поруч із назвою церкви в дужках зазначено кількість ресурсів, що входять до каталогу, а переходячи за гіперпосиланням до ресурсів тієї чи іншої церкви, чітко видно, якій конфесії чи громаді належить видання; крім того, під гіперпосиланням на кожний ресурс подано коротку анотацію, у якій наведено його коротку характеристику.

Важливо відзначити, що до каталогів різних Інтернет-джерел інформація може також потрапляти в результаті користування власниками веб-ресурсів лічильниками відвідуваності, які пропонують сервіс OpenstatРейтинг, портали Bigmir)net, Mail.ru, Rambler»s ТОП 100, Hot Log, Top.Torua.net, Top ping, LiviInternet, Яндекс. Топ 100. Хоча слід зауважити, що деякі ресурси не беруть участі в рейтингу Mail.ru, оскільки порушили правила рейтингу. Так, зокрема, інтернет-версія газети «Світ православ'я» на сторінках ресурсу розмістила кілька лічильників Mail.ru. Однак, незважаючи на це, статистика видання збирається і доступна для перегляду. Зокрема, є аудиторія сайту, кількість сесій на відвідувача, кількість днів на тиждень, час перебування на сайті тощо. Така сама ситуація із сайтом «Віра і культура».

Що стосується OpenstatРейтинг, то тут деякі з релігійних ресурсів включені не до категорії «Релігія», що було б цілком логічно (наприклад, видання «Слово з нами» в цій категорії включено до рубрики «Католицтво»), а до категорії «Непізнане», куди входять також протилежні рубрики рейтингу — «Ворожіння» й «Гороскопи» (наприклад, видання «Светилен», «Промінь любові»).

Портал Церква.info, за даними рейтингу сайтів Bigmir)net, входить до десятки найпопулярніших у групі «Релігія» і є найбільш відвідува-

ним україномовним православним сайтом. Хоча російська дослідниця К. Лученко стверджує, що рейтинги Bigmir.net часто викликають критику ЗМІ, оскільки місця тих чи інших сайтів можуть бути завищеними штучно [2].

Таким чином, провівши моніторинг мережі Інтернет і проаналізувавши каталоги медіаресурсів, які пропонують різні сайти, не вдалося знайти більш-менш повного їх переліку. Тим паче, що стосується включеності в них такого специфічного виду видань, як конфесійні. Це в принципі можна пояснити тим, що, по-перше, досить часто реєстрація в каталогах є добровільною (і хоча ЗМІ мали бути б зацікавлені в цьому, адже це дасть змогу дізнатися про них ширшій аудиторії, однак часто вони цього не роблять), а по-друге, деякі власники веб-ресурсів самі складають каталоги (наприклад, веб-каталог релігійних ресурсів РІСУ), однак не встигають здійснювати моніторинг мережі через її динамічність (періодично з'являються нові сайти Інтернет-ЗМІ або припиняється хостинг діючих), а тому такі каталоги теж не є повними або точними. Тим паче, що з огляду на правовий статус Інтернет-ЗМІ їх обов'язкова реєстрація не передбачена.

Крім того, можемо зробити такі висновки. По-перше, в умовах глобалізації багато каталогів відзначаються «відсутністю кордонів» і включають Інтернет-проекти різних країн (наприклад, російські сайти «Православне християнство» «Каталог православних ЗМІ»). Відповідно, по-друге, складно встановити, чи належить той чи інший медіа-ресурс до українського Інтернет-простору, адже не у всіх зареєстрованих видань URL сайта знаходиться в зоні домену першого рівня коду країни UA. По-третє, каталоги охоплюють не всі конфесійні ресурси Укрнету: наявні видання, які не значаться у жодному з розглянутих каталогів. По-четверте, іноді буває важко визначити належність Інтернет-ресурсу певній конфесії через відсутність такої диференціації у веб-каталозі. По-п'яте, не завжди точним є розподіл Інтернет-ресурсів за рубриками (ті з них, які є ЗМІ (газети, журнали), можуть не входити до складу однойменних рубрик, тоді як можуть бути включені в інші (наприклад, «Релігія»); або ж деякі каталоги традиційні видання, які мають власні сайти, не вважають Інтернет-ресурсами, а тому до відповідних рубрик не включають тощо).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Керц О. І. WEB-сайти римсько-католицької церкви в Україні : інформаційні ресурси, інтернет-видання [Електронний ресурс] / О. І. Керц // Наукові записки Інституту журналістики. — 2010. — Т. 41. — С. 86–90. — Режим доступу : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/nzizh/2010_41/Kerts.pdf.
2. Лученко К. В. Інтернет в інформаційно-комунікаційній діяльності релігійних організацій Росії : дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.10 / К. В. Лученко ; Моск. гос. ун-т ім. М. В. Ломоносова. — М., 2009. — 180 с.
3. Рижко О. М. Інтернет-версії газетних видань УГКЦ / О. М. Рижко // Вісник Київського міжнародного університету (журналістика, медіалінгвістика, кіномистецтво). — К. : КиМУ, 2008. — Вип. 7. — С. 224–231.
4. Різун В. Греко-католицькі мас-медіа: сучасний стан і перспективи / В. Різун // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повід. Дев'ятої Всеукр. наук.-теоретич. конф., (м. Львів, 24–26 жовтня 2003 р.) / [за ред. М. М. Романюка]. — Л., 2003.
5. Різун В. Релігійні електронні видання в Україні / В. Різун // Видавнича галузь і кадри: досягнення, проблеми, перспективи : науково-практичний збірник. — Львів : Аз-арт, 2002.
6. Тишук О. Web-сайти християнських церков: загальна характеристика [Електронний ресурс] / О. Тишук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Журналістика. — К., 2008. — Вип. 16. — С. 36–38. — Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/zhurnalistyka/articles/Web_sites_of_christian_Churches_general_description_15251.pdf
7. Чабаненко М. В. Інтернет-видання України: становлення та особливості розвитку : дис. ... канд. наук із соц. ком. : спец. 27.00.04 / М. В. Чабаненко. — Львів, 2010. — 248 с.